

Escariano en la tradició fabulosa dels gegants negres, guardians de coves, jardins i castells

VÍCTOR GÓMEZ

No sempre, però sovint, en les rondalles d'Enric Valor, el gegant guardià del jardí meravellós o carceller de la princesa encantada presenta la curiosa particularitat de ser negre. N'hi documente tres casos:

A *Esclafamuntanyes*, el gegant que té les tres princeses encantades al castell de la Torre-Vella i, després de repetir l'amenaçador avís ritual «Caic... o no caic?», es despenja pel fumeral per fer fora els intrussos, que finalment el venceran i alliberaran les princeses, és (Valor, 1975-76: II 30) «un negre grandíssim, nu de mig cos en amunt, amb una verga a la mà, que feia temor».

A *L'amor de les tres taronges*, quan l'heroi penetra a l'hort del palau, ha de superar un lleó, una serp «tan grossa com la cuixa», una bruixa que petrifica amb la mirada i, finalment, un (Valor, 1975-76: II 133) «negre gegantí [...] [que] si té els ulls oberts, és que està dormint; si els té tancats, és que està despert.» Les taronges de l'amor només es poden collir quan dorm, contràriament mataria l'heroi amb «el seu alfange descomunal».

A *Abella*, quan el pare de l'heroïna —Jaumet— s'atreveix a collir una de les roses del jardí encantat, el pobre home rep tot aquest seguit d'impressions (Valor 1975-76: II 103-104):

A l'acte sonà un tro esgarrifador; un sobtat vent va sacsejar tots els arbres, decantà violentament les plantes i quasibé féu que Jaumet pegàs en terra. I ben prop sentí una veu terrible, una veuota grossà de mardà:

—Ah, desgraciat! M'has tallat la millor rosa!

Es va girar. I què penseu que va veure? Vora seu hi havia un negre, un negre gros, alt, fornit, que li salvava més de quatre pams, i aquest ser formidable e, mirà tètricament i l'agafà ferriament del braç.

Després d'una breu negociació Jaumet va salvar la vida a canvi de cedir-li una de les seues filles, que va quedar temporalment en poder del gegant.

En les rondalles de Joaquim González Caturla només hi he sabut trobar un cas de guardià negre. El protagonista d'*El príncep aventurer i l'amor de les tres taronges* ha de rescatar un cavall encantat, i el seu propi cavall, que l'aconsella, donant-li les instruccions per superar la difícil prova, li diu (González 1993 b: 33-34): «Al peu d'aquesta penya veuràs una cova que té la porta tancada. Has de tocar-hi tres voltes i t'eixirà un negre al qual has

de mostrar la ferradura d'or...» i tot s'esdevé, efectivament, com li havia anunciat el cavall conseller (González 1993 b: 34): «Un negre fornit de cabells arrissats i mirada feresta» el va deixar passar en veure que portava la ferradura d'or.

Aquesta reiteració fa pensar que la figura del negre —que sempre apareix com a carceller, guardià o porter i mai amb cap altra funció— té un significat concret en l'imaginari popular valencià. Un fragment d'Escolano, que transcriu complet (1878-80: II 597-598), sembla confirmar-ho:

Un cristiano viejo natural de Ondara, persona de crédito, solía contar que años atrás, dos moriscos del dicho lugar les descubrieron en gran puridad, en presencia de otro compañero, como en una cueva de Benidoleig (famosa por haber labrado en ella la mano de la maestra naturaleza muchos aposentos, salas, capillas y bóvedas), había tesoro encantado de tiempo de moros; y que ellos tenían un libro de memorias que contenía el modo de cómo desencantarle; y se los enseñarían si los acogían a la parte. No hay tercero que más presto concierte voluntades diferentes que la codicia; y así, con poco almacén de razones se dieron por persuadidos los dos cristianos. Era la forma que el libro señalaba, buscar con mil ojos un gato, que no se le hallase pelo negro en su cuerpo. Item, que en llegando a la mitad de la cueva, leyesen ciertas palabras que allí venían escritas, y quemasen olores y zahumerios. Y finalmente, que puestos en la pieza, donde yacía el tesoro, arrojasen el gato hacia él. Con esta instrucción entraron a la medianoche los cuatro con hachas encendidas; pero de que llegaron a cierto puesto, se les paró delante una mujer vestida de morisca, hilando, y vuelta al morisco que los guiaba, con airado semblante, le dijo en algarabía: 'Enemigos de Alá, ¿para qué tratáis de dar el tesoro a enemigos vuestros?' no por eso perdieron punto de ánimo los devotos dél, antes con la visión de la fantasma les creció más, pues quedaba confirmado por su dicho, que le había en la cueva; y continuando su empresa, hicieron a la mitad del camino los perfumes al ídolo de la codicia, y pasando adelante, dieron en una cuadra grande, en cuyo suelo vieron tres montones, es a saber, de oro, plata y perlas. Y delante por guarda un feroz y espantoso negro, con una maza levantada en la mano, como amenazando de descargarla en el que se atreviera a llegar. Repararon un poco los cuatro de oros por miedo de los bastos; pero certificados por todas aquellas visiones de lo que venían buscando, hicieron la ceremonia de arrojar el gato; y el negro se abajó por él, y se les volvió a tirar, con un ademán de desprecio por no tener la condición requisita del pelo todo blanco. Mientras los tres quedaron absortos de haber errado el lance, el cuarto alargó la mano y empuñó oro y perlas lo que pudo, sin echarlo de ver los compañeros; y perdidas las esperanzas dieron la vuelta para salirse, pero hallaron cerrada la boca de la cueva. Advirtió uno de los moriscos la causa, y dijo: «Sin duda que alguno de los cuatro lleva algo del tesoro hurtado; y si no lo restituye, perecemos todos.» Confesó el ladrón de plano y habiendo vuelto a echarlo en el montón, se les abrió la cueva; y salieron tan espantados que purgaron de aquella vez toda la hidropesía de solicitar tesoros.

En podem deduir, i no gens agosaradament, que una superstició corrent a primeries del segle xvii—una creença sincera que pot condicionar la conducta humana— apareix encara ben caracteritzada en alguns indicis dispersos de la rondallística del segle xx. Potser en la toponímia també n'ha quedat algun rastre. Si no ho recorde malament, a la Foia de Castalla —al cor de la zona on Enric Valor havia recollit els materials— hi ha un barranc del Negre, que hi podria tenir a veure alguna cosa.

La tradició popular del guardià negre i gegantí, més enllà d'Escolano i del segle xvii, podem anar a buscar-la, per exemple, al capítol 301 del *Tirant lo Blanc*. A les aventures africanes de Tirant apareix el rei Escariano, (Martorell 1990 b: 640) «home fortíssim, tot negre e de desmesurada figura segons los altres hòmens» que exigia al rei de Tremicén (Martorell 1990 b: 640) «sa filla ab lo tresor», filla i tresor que,

després de vèncer-lo i matar-lo, s'emporta (Martorell 1990 *b*: 661) en aquell fortíssim castell de Mont Túber».

En l'edició de Hauf i Escartí es transcriu Mont Túber, i és sens dubte així que cal llegir-ho, coincidint amb el topònim Mondúver, un puig de silueta emblemàtica a la Conca de la Safor, molt prop de la ciutat de Gandia. Si concedim que Escariano és una figura pouada directament de la tradició popular, el topònim on es localitza l'acció hi afegeix intenció. D'una banda, no hi ha res de més natural en la rondalla i en la llegenda que situar els fets més fabulosos en els llocs més pròxims. D'una altra, l'autor fa, enmig del text, una aparició que recorda les que sistemàticament fa Hitchcock en les pròpies pel·lícules. L'atribució de la part africana del Tirant a Martí Joan de Galba, fixant-se en aquest detall, sembla realment difícil de fer.

Tampoc no costa de veure que Joan Martorell no es preocupa gens d'amagar que la seua utòpica conversió de l'islam gravita dins l'àmbit de la rondalla i la llegenda, potser concretament al voltant del nucli narratiu de Joan de l'Ós —personatge que en la versió de Valor, el substitueix Esclafamuntanyes— perquè hi ha un parell de coincidències que fan pensar en el paral·lelisme: la forma en què l'heroi venç el guardià de la princesa i la funció posterior d'aquest guardià.

Així trobem que en Valor, després d'un llarg combat a espasa, l'heroi venç el guardià (1975-76: II 53):

al negre li mancà l'alé; després es va descuidar, cosa d'un instant solament —una tancada d'ulls—, però n'hi va haver prou. Espasada que li espolsà Esclafamuntanyes de reveset, que li tallà una orella.

En Alcover, igualment (1984: 48):

A la fi, veent-se [el guardià negre] perdut de tot de tot, ho dóna a ses cames per no ésser-hi de més. En Juanet li pitja darrera. Anava a ensivellar-li su's mig de sa closca: s'espasa li recatxa, li aplega una oreia i la se'n du neta.

I també en Amades el combat s'allarga (1982: 7) «fins que en Joan, que era set vegades més llest que el dimoni, d'una espasada li va tallar una orella.»

Després que el guardià —gegant negre, jaio o dimoni— perd l'orella, no només resta vençut sinó també amansit, i es posa al servei del vencedor. I bé: Tirant no venç Escariano tallant-li les orelles, però sí que l'enganya en combinació amb un esclau albanés que, convençut amb una bona recompensa, es deixa assotar i tallar les orelles per un furt que, d'acord amb Tirant, havia simulat. Quan el castigaven així, davant les muralles del rei Escariano, que tots els moros ho podien veure, va trobar la manera de fugir-hi. Escariano l'acollirà perquè el considera enemic de Tirant i de tots els cristians, però en realitat és l'infiltrat que obrirà les portes de la ciutat als assetjants. I no cal dir que el rei Escariano —també com el guardià de la princesa en la rondalla de Joan de l'Ós—, vençut i amansit, es posarà al costat del seu vencedor i l'ajudarà en totes les empreses que, des d'aleshores endavant produiran la cristianització de tot el nord d'Àfrica i la derrota dels turcs a Grècia.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. (1984): *Rondaies Mallorquines* III, Palma de Mallorca, Moll.
- AMADES, J. (1982): *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona, Selecta.
- ESCOLANO, G. i PERALES, J. (1878-80): *Historia general del reino de Valencia*, València.
- GONZÁLEZ CATURLA, J. (1993 a): *Rondalles de l'Alacantí. Contes populars*, Alacant, Aguaclara.
- (1993 b): *Rondalles del Baix Vinalopó. Contes populars*, Alacant, Aguaclara.
- MARTORELL, J. i GALBA, M. J. DE (1969): *Tirant lo Blanc i altres escrits de Joanot Martorell*, edició de Martí de Riquer, Barcelona, Ariel.
- (1990 a): *Tirant lo Blanc*, edició de Víctor Gómez, València, Alfons el Magnànim.
- (1990 b): *Tirant lo Blanch*, edició d'Albert Hauf i Vicent J. Escartí, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.
- VALOR I VIVES, E. (1975-76): *Obra literària completa* I i II, València, Gorg.